

Litvanya Karayları'nın Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesasının İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme

Bülent AYBERK^{1*}

ÖZ

Hazar İmparatorluğu döneminde Bizans Karaileri tarafından gerçekleştirilen misyonerlik çalışmaları sonucunda Musevilikle tanışan Hazar Türkleri, devletlerinin yıkılışının ardından Orta Avrupa'ya yayılmışlar ya da Kırım yarımadasında kalmışlardır. Hazar Türk Museviliği'nin devamı olan Karaylar varlıklarını günümüzde Litvanya, Polonya, Kırım yarımadasında sürdürmektedirler. Tarihleri dinsel olarak Yahudilerle birlikte aynı çerçeve içinde gelişmesine karşın; benimsedikleri mezhep nedeniyle Yahudilerden kendilerini ayırma eğilimleri ve Türk kimliğini öne çıkarma konusundaki çabaları, Karay ibadet evinin simgesel içeriğinde de okunmaktadır. Trakai kentinde bulunan kenesa üzerinde görülebileceği üzere Yahudilikten farklılaşma çabaları öncelikli olarak sinagoglarda kullanılan simgelerin yadsınmasına yol açmış ve Karay kimlik bilincine uygun olacak simgelerle donatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karay, Kenesa, Trakai, Litvanya, İç Mekan

History of Lithuania Karaims and the Analysis of the Interior of Karaim Kenesa in Trakai in the Context of Kenesas

ABSTRACT

Khazar Turks, who had been converted to judaism as a result of missionary campaigns by the Byzantion Karais, spread through the middle Europe territories or remained in the Crimea peninsula after the collapse of Khazar Empire. Karais resident today in Lithuania, Poland and Crimea are thought to be the successor of Khazars. Even though this society seen as a part of jewish history, their huge effort to differ themselves from jewish society and to accentuate their turkish identity can be seen in the symbolic content of the temple. The struggle to differentiation from judaism lead to rejection of symbols can be clearly seen on the building of kenesa which is later decorated with the symbols belong to turkish identity.

Keywords: Karai, Kenesa, Trakai, Lithuania, Interiors

¹ Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü

* İlgili Yazar / Corresponding Author: bulent.ayberk@kocaeli.edu.tr

Gönderim Tarihi: 02.02.2018

Kabul Tarihi: 29.03.2018

1. GİRİŞ

Karai adı, İbranice ve Arapçada ortak olan hem okumak hem de çağırarak anlamına gelen “Kara” kökünden gelmektedir. Bu sözcüğün çevirisine ilişkin olarak benimsenen farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında bu sözcüğün “davet eden” ya da “misyoner” anlamına geldiği savı da bulunmaktadır. Ancak ileri sürülen bu görüşler arasında, sözcüğün “kutsal kitapları okuyan” demek olan anlamının daha uygun düştüğü görülmektedir (Lewis, 1956, s.97). Karay Türklerine verilen Karaim adı (-im eki çokluk belirtmektedir) Arami-İbrani bir kökten gelmektedir. Bu ad “yazıyı bilenler”, yani “kutsal yazıyı bilenler” anlamına gelmektedir (Türk Ansiklopedisi, 1974, 317). Mezhebin bağlılarına “kutsal metnin çocukları” anlamında BeneiMikra ya da Ba’aleMikra adı verilmektedir (İslam Ansiklopedisi, 2001,s. 424). Ancak Karai Türkler kendilerini tanımlamak için Karay adını kullanmaktadırlar (Türk ansiklopedisi, 1974, s.317). Galanti, *Türklük İncelemeleri* adlı kitabında Karaim adını kullanmaktadır (Galanti, 2005, 198). Çulha, bu mezhebin bağlılarının Karaim, Karaun, Karait ve Karavin, Karaymen olarak da adlandırıldığını belirtmektedir (Çulha, 2002, s.97).

Karayların Hazar kökenleri çok tartışılan konulardan biridir. Hazarların Museviliğin hangi mezhebini benimsedikleri açık değildir. Bununla birlikte Kırım kökenli Karailerle Hazarlar arasındaki ilişkinin varlığı Hazarların Karailiği benimsediğini doğrulamaktadır. Günümüzde bazı araştırmacılar Hazarların önce Karailiğe, sonrada da Talmudist Yahudiliğe girdiğini ileri sürmektedir (Yücel, 2002, s.452). Karay kökenli bir Türkolog olan Ananiasz Zajaczkowski, benzer bir yaklaşımla, Karay Türkçesinde bulunan İbranice, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin varlığını öne sürerek Karayların, Yahudilik, İslamiyet ve Eski Türk dininin bir arada yaşanmış bir ülkeden gelmiş olduğunu söyleyerek Hazar devleti ile olan bağlantıyı vurgulamaktadır. (Kuzgun, 2015, s.310). Kırım Karaimlerinin yaşam tarzı, geçmişte Hazarlar ile olan benzerliğiyle dikkati çekmektedir. 1846’da tanınmış oryantalist V. Grigoriyev, Karaimlerin kökenlerinin Türk Hazarlar olduğuna ilk kez dikkati çekmiştir (Doğan ve Kıvrıkdağ, 2002, s.782). Çok sayıda bilim adamı tarafından Karaimlerinin soyunun doğrudan doğruya Hazarlardan geldiğini öne sürülmesine karşın; örneğin Türk Ansiklopedisi’nde Hazar Türkleri ve Karaylar arasında “bir bağlantı kurmak için elimizde bir kanıt yoktur” ifadesi yer almaktadır (Türk Ansiklopedisi, 1974, s.317). Öte yandan, Kuzgun, coğrafyayı göz önünde bulundurarak, Hazarların, arkada bir iz bırakmaksızın tarih sahnesinden çekilmesinin olanaklı olmadığını belirterek; bu topluluğun izlerini bir zamanlar egemenlik kurdukları topraklarda aramak gerektiğini ve günümüzde bu topluluğun bakiyesi olarak Karayların bulunduğunu belirtmektedir (Kuzgun, 2015, s.19).

Önemli bir Türk bilgini olan Abraham Firkowicz² (Görsel 1) ve Litvanya Karaylarının dini önderi Süreyya Şapşal³ ayrıca diğer bir Karay bilgini olan Simon Şişman’da bu konuyu

²Abraham Firkowich, Kırım ve Kafkasya bölgesinde yaptığı araştırma gezilerinde, Hazar yerleşim alanlarında çok sayıda eser elde etmiştir. Hazarlara ait el yazmaları, mezar kitabeleri v.b.g çok sayıda öge toplayarak kendi adı ile anılan Firkowich Koleksiyonu’nu derlemiştir (Kuzgun, 2015, s. 24). Firkowich’e ilişkin öne çıkan bir diğer önemli nokta ise; Karaimlerin diğer Yahudilerden ayrı olduğunu ispat etmek için gösterdiği çabadır. Yaşadığı dönemde bu durumu, Çarlık Rusya’sına kabul ettirmeye ve Karaimlerin, Yahudilere uygulanan yaptırımlarından ayrı tutulması için çalışmıştır (Koestler, 2017, s.255). Firkowich, çalışmaları ile Türk tarihine büyük hizmetler yapmıştır. Ancak, değeri Türk dünyası tarafından gerektiği gibi bilinmemiştir (Kuzgun, 2015, s. 24).

³ Süreyya Şapşal Han, 1915 yılında Karay hahamlığına seçildi. 1919’da Kırım’dan Kafkasya’ya, oradan da İstanbul’a kaçmak zorunda kaldı. 1928’de o dönem Polonya’ya bağlı olan Wilno’ya (Vilnius) giderek hahamlık ve öğretmenlik yaptı. 1930’da Lvov Üniversitesi, doğu dilleri

savunan önemli isimlerdir (Karatay, 2010, s.262). Zajaczkowski, Karayların Hazar kültürünün yasal mirasçıları unvanını sonuna kadar hak ettiklerini belirtmekte; hatta Karait misyonerlerinin Karadeniz ve Hazar Denizini çevreleyen bozkırlarda yaşayan çok sayıda Türk klanını (Hazarlar ve Kumanlar gibi) döndürdüklerini öne sürmektedir (Brook, 2016, s.273).

Görsel 1: Seraya Szapszal's Karaim Collection, 2003.

Karayca metinlerden anlaşıldığına göre Karayların, Bulgar, Hazar, Uz-Peçenek ve Kıpçak Kumanlarıyla karşılıklı etkileşimi sonucu Karayca doğmuştur (Çulha, 2002, s.XXVIII). Buna ek olarak Litvanya Karayları diğer Türk dillerinde kaybolan arkaik sözcük dağarcığını Karay dili içinde korumuştur (Lavrinovic, 2014, s.269). 1930 yıllarında Mustafa Kemal Atatürk girişimi ile Türk dili yetkilileri Trakai'ye gelmişlerdir. Türk dilini yabancı kelimelerden arındırma amacı taşıyan bu ziyaret sonucu Türk dili sözlüğü 330 Karaim sözcüğü ile zenginliğe ulaşmıştır (Lavrinovic, 2014, 269). Ayrıca Atatürk, 1934 yılında İkinci Türk Dil Kurultayı'na Karay Türklerini de çağırmıştır (URL-1).

Reşit Saffet Atabinen'in, Trakai'ye yaptığı ziyaret, farklı coğrafyalardaki iki Türk kültürünün karşılaşması yönünden önemlidir (Görsel 2). Atabinen, "*Hazar Türkleri Avrupa Devleti*" adlı kitabında izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

doktorluğu unvanını aldı. 1029'da Vilnius Üniversitesi onu doğu dilleri profesörlüğüne getirdi. 1940'da hahamlık görevinden ayrılan Şapşal, Karay tarihi üzerinde çalışmalar yapmış, Karayların maddi manevi kültür kalıntılarını ve yazma eserlerini toplamıştır (Türk ansiklopedisi, 1974).

“Bugün Avrupa'nın en şimal Türkleri olan Karaimleri burada yadederken, Reisleri muhterem ve sevimli Süreyya Şapşal Hanın ismini de derin bir minnetle selamlarım. Türklüğün kendisine cidden büyük şükran ve takdir borcu vardır. “Vilno”ya seyahatimde Troki’de “Şapşal” Hanı ziyaret ettim, ve kendisile beraber mahalli “kenesaya” giderek bütün Karaim cemaatle birlikte Türklüğe yeniden can veren Ulu Gazimizin uzun ömrüne, dünyayı şaşırtan muvaffakiyetlerine Türkçe dualar ettik. Sonra köy evlerine girdik. Karaim tosunlarla görüştük. İlyasın kızı Tomalay isminde nur topu gibi bir kızcağz kendi elile meyvalar kopararak bana hediye etti. Yanımdaki Lehli memuru bile Anadoludan gelme bir Türke bu eski kardeşlerinin gösterdiği muhabbete, gönül bağının kuvvetine hayran oldu. Ben ise, gözlerim yaşarırcasına mütehassis oldum. Troky’den ayrılırken hür Türkün ana vatanından gelmiş bir ırk elçisini görmek için kamilen evlerini terk edip sokaklara dökülen bütün Karaim cemaati kendilerinden geçmiş bir halde nümayiş yaptılar, böyle bir coşkunluğu, böyle derin bir hissi Müslüman Tatar köylerinde bile görmedim. Tatarlar, eski Türkçe dualarını anlamadıkları Arapçaya çevirdikleri halde Karaimler ibadethanelerinde dualarını hala Türkçe yaparlar” (Atabinen, 1934, s.51).

Halina Kobeckaite'nin (Halina Kobeskaite) Litvanya Karaimlerini çok boyutlu olarak ele aldığı kitabında; Saffet Bey'in bu ziyaretinden söz eder. Saffet Bey'in Karaylarla Türk dilinde konuştuğunu, Galve'nin kıyısına çekilmiş olan teknelerin üzerinde “Batmast” (Batmaz) ve “Kiugiurchun” (Güvercin)⁴ adlarını görmesinden dolayı büyük heyecan duyduğunu ve kendisini Galve gölünün kıyısında değil de; sanki Haliç ırmağının kıyısındaymiş gibi duyumsadığını belirttiğini aktarmaktadır (Kobeckaite, 1997, s.39).

Görsel 2: Turing ve Otomobil Kurumu Koleksiyonu, 1930.

Rabbani anlayışından farklı olarak Karai inancında duanın bir bölümü İbranice, diğer bir bölümü ise her ulusun kendi dilinde olmalıdır (Kuzgun, 2015, 295). Vahit Türk, “tarih, bir milletin bir din dairesinde kendisi olarak yaşayabilmesinin o milletin dilinin

⁴Kobeckaite'nin kaleme aldığı kitapta, “Batmast” ve “Kiugiurchun” sözcüklerinin; yukarıda, paragraf içinde belirtilen Türkçe'deki anlam karşılıkları yer almamaktadır. Bu nedenle, sözcüklerin Türkiye Türkçe'sindeki anlamları için, Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi olan ve Karay Dili üzerine değerli çalışmaları bulunan Doç. Dr. Tülay Çulha'ya danışılmıştır.

benimsediği din ile buluşmasının ve dilin o dinin mabedine girmesini göstermektedir” demektedir (Türk, 2014, s.177). Dolayısıyla ulusal dilin kullanımını konusunda Karailiğin sağladığı bu özgürlük, Karayların Türk kimliklerini koruyabilmelerindeki etkenlerden biri olmuş olmalıdır. 13. yüzyılda Karay Türkçesi ile yazılan Tevrat’ın Türkçenin en saf örneklerinden biri olduğunu da özellikle vurgulamak gerekmektedir (Kuzgun, 2015,s.269). Atabinen, Müslüman tatarların, Leh ulusunun içinde eridiklerini, bu duruma özellikle evliliklerin etkisinin olduğunu belirtmekte; öte yandan Tevrat’a bağlılığını sürdüren Karaimler dillerini ve göreneklerini yitirmediklerini aktarmaktadır (Atabinen, 1934, s.50).

Karayların diline Tevrat eğitimi dolayısıyla bir takım İbranice kelimeler girmiştir; ancak Karayların din ve ibadet dillerinin her zaman Karayca olduğu konusunda bütün araştırmacılar ortak düşüncededirler (Türk, 2014, s.177)

Toroskovaite, hazırlamış olduğu doktora çalışmasında tarihsel süreç içinde Türk kimliğinin baskın bir öğeye dönüştüğüne ilişkin olarak önemli tespitler ortaya koymaktadır. Toroskovaite’ye göre Karay kimlik ideolojisi; tarihsel anlatım, Türk dili ve din olmak üzere üç ana öğeye dayanmaktadır (Toroskovaite, 2014, s.23). Karayların tarihine ilişkin anlatım, Doğu Avrupa Yahudilerinin tipik göç söylencelerinde kullanılan şemaya dayanarak oluşturulmuştur ancak; bu anlatımın içeriği kültürel simgeler ve Tatarlara ilişkin ayırıcı özellikler ile doldurulmuştur. Bu durum, Karay kimliğini Yahudilikten Türklüğe çevirmiştir. Dil ve dilin iletişim kurma olanakları da Karay kimliğinin biçimlenmesinde başat rol oynayan bir öğedir. Yirminci yüzyılın üçüncü on yıllık döneminde, reform hareketlerinin ilk aşamalarında, önceden konuşma dili olarak kullanılan Türk dili içinde İbranice, edebi ve dinsel amaçla kullanılıyordu ve belirli bir kalıba oturmuş durumdaydı. Konuşma dili içindeki tüm İbranice öğeler, bırakılarak onların yerine Türk dili konuldu. Bu dönemde Karay kimliği ideolojisi, Türk dili ile edebiyatta ve basında yayılmaya başladı (Toroskovaite, 2014, s.24).

Öte yanda Karay cemaat önderlerinin gücü de bu kimliğin oturmasında etkili olmuştur. Toroskaite, kültürel simgelerin belirlenmesi ve yaygın olarak kullanımında Karay toplum seçkinlerinin büyük etkisi olduğunu hatta; farklı bir ideolojik önermenin ortaya çıkması durumunda; bu durum, gücün, Türk kimlik ideolojisini oluşturanların elinde olması nedeniyle derhal engellenmekte olduğunu belirtir. Bu durum, Türk kimliğinin topluluk içinde yüzyılın yarısı gibi kısa bir zaman içinde bu denli baskın duruma gelmesinin nedenini açıklamaktadır (Toroskovaite, 2014, s.25).

Bu, entelektüel bir çabaya da dönüşmüştür. Topluluğun önde gelenleri, iki savaş arası dönemde Polonya’da ve daha sonra ise Litvanya’da Karay kültürü ve tarihine ilişkin araştırmalarda öncü bir rol üstlenerek bu araştırma alanını biçimlendirmişler ve Karay kimlik ideolojisi anlayışının akademik çevrelerde güçlenmesi için çalışmışlardır. Sonuç olarak Türklük düşüncesi akademik olarak onay görmüş, tarih yazımı da bu anlayışın toplum dışında yaygınlaşması için önemli bir araç görevi görmüştür (Toroskovaite, 2014, s.26).

2. LİTVANYA KARAYLARI

Günümüzde Karailer, bu makalenin ele aldığı Litvanya’nın dışında; İstanbul, İsrail-Mısır, Azerbaycan, Rusya, Fransa, Amerika, Ukrayna Kırım ve Polonya’da (Süleymanov, 2010, s.130-140) ayrıca İsviçre, İngiltere ve Belçika’da (Kuzgun, 2015, s.266) ve İran, Ermenistan, Kafkasya, Kuzey Afrika, Güney Rusya’da yaşamaktadırlar (Türkler, 2002, s.781). Ancak adı geçen bu ülkelerde yaşayan tüm Karailerin Türk soylu

olmadıklarını vurgulamak gerekmektedir. Türk Karay toplumunun Türkiye dışındaki en önemli ayakları Kırım, Ukrayna, Litvanya, Polonya ve Rusya'da bulunmaktadır (Sempozyum Düzenleme Kurulu, 2010, s.5).

Eski Karay dua kitapları, Litvanya'da daha önce; Birzai, Krekenava, Kruonis, Naujamiestis, Panevejis, Pasvalys, Pumpenai, Puşalotas, Saloçini, Trakai, Upyte, Vilnius kentleri ve Ukrayna'nın sınırları içinde bulunan Halich ve Lutsk başta olmak üzere 34 bölgede cemaat olduğundan söz etmektedir. Günümüzde ise Litvanya'da 257 Karay, üç topluluk olarak yaşamaktadır. Bunlar Vilnius'ta 150 kişi, Trakai'da 50 kişi, Panevejis'te 30 kişidir (Süleymanov, 2010, s.142).

Polonyalı Türkolog Tadeusz Jan Kowalski, Kuzey Avrupa ülkelerinde varsıl yer altı kaynakları olarak bulunan; içinde kalan canlıları koruyarak, yüzyıllar ötesine taşıyan kehribar taşına gönderme yaparak; Trakai Karaylarını, "kehribar içinde kalmış sinek" tanımı ile nitelendirmiştir. Gerçekten de diğer Türk topluluklarından yüzyıllardır uzak olmalarına karşın; bu topluluk dil, kültür ve kimliğini korumuştur. 14. yüzyıldan bu yana Litvanya'da yaşayan Karaylar, 600 yıldır adet ve geleneklerini kuşaktan kuşağa aktarmaktadırlar (Lavrinoic, 2014, s.264).

Litvanya Karayları, tarihsel bir coğrafi konuma yapılan gönderme ile Kırım Karayları olarak da adlandırılmaktadır. Bu durum, aslında Litvanya Karaylarının kültürel ve düşünsel olarak bağlı oldukları Kırım'ı göstermekte ve dünyadaki diğer Karailer ile aralarına bir çizgi çekmektedir. Ayrıca Karay topluluğu Polonya-Litvanya Karayları olarak adlandırılmadan önceki dönemde yani; bilinen tarih anlatısında olduğu üzere Büyük Litvanya Düklüğü topraklarına geldiklerinde de; Kırım Karayları olarak adlandırılmaktaydılar (Toroskovaite, 2014,s.228).

Rens Vitold, Vilno kentinin cenubuna Tatarisky'e ve Töröki köyüne 500 Müslüman tatar ve 500 Karaim Türk ailesi yerleştirilmiştir (Atabinen, 1934, s.48). Yerleştirildikleri bölgede Karaylara toprak veren Vitold, Galve Gölü'nde bulunan adadaki kaleyi koruma görevini Karaylara vermiştir. Aynı zamanda kendi korumalarını da onlardan seçmiştir. Ayrıca Vitold, Trakai'de Karaylara ait kenesanın yapılmasını sağlamıştır (Süleymanov, 2010, s.141).

Bu, yetenekli, yasalara ve Vitold'a sadık savaşçıların başlıca görevi; Töton savaşçılarına karşı Litvanya Büyük Düklüğü topraklarını korumaktı. Vitold, Karayları Litvanya'nın kuzey sınırına ve Trakai'ye yerleştirdi. Burada özellikle belirtilmesi gereken nokta ise, Karayların Vitold hizmetine girmeleri ve kaleleri korumaya başlamalarının ardından Tötonların kale kuşatma savaşlarında hiçbir başarı elde edememiş olmalarıdır (Lavrinoic, 2014, s.265).

1441'de Litvanya'nın büyük dükü Kazimieras Jogailaitis'in ve Polonya Kralının, Trakai Karaylarına Magdeburg yasası ile tanıdıkları haklar, Karay toplumuna 18. yüzyılın sonuna kadar özerklik kazandırmıştır. Karaylar, Magdeburg'u kabul eden diğer kentlerde yaşıyor olsalar da, bu haklardan yararlanmışlardır. Karay toplumuna başkanlık yapan Vaitalar, topluluk üyeleri tarafından seçilmekteydiler ve doğrudan büyük düke bağlı olan yönetsel ve yasal gücü temsil etmekteydiler. Litvanya büyük düklüğü'nün topraklarında yerleşik olan tüm Karaylar, Karayların ülkesinde resmi temsilci konumundaki bu Vaitalara bağlıydı. Vaitalar, Karay toplumu tarafından

seçilmekte; Büyük Dük'ün himayesi altında, vaivadalar⁵ tarafından onay verilmekteydiler (Kobeckaite, 2007, s.36).

Litvanya tarihinde önemli bir sayfa olan Polonya-Litvanya Birliği⁶ döneminde Karaylar diplomatik bağlantılar yoluyla toplumsal yaşama katılmışlardır. Özellikle Doğu dillerini biliyor olmaları nedeniyle, başarılı çevirmenler, yorumcu ve rehberler olarak çalışmışlardır. Tüm bunların dışında Karayların arasından şairler, yazarlar ve Trakai'li İzaak ben Abraham⁷ gibi filozoflar karşımıza çıkmaktadır. Karaylar asiller meclisinde de hekimlik görevi yapmışlardır. Örneğin soylu Radziwills ailesinin hastalıklarına Trakai'li Ezra Nisonowicz çare bulmuştur. (Konopacki, 2010, s.311).

Trakai, geçmişte olduğu gibi ve günümüzde de Karay tinsel yaşamının merkezi olan konumunu korumaktadır. Sekiz yıl süren Sovyet yönetimi altında ulusal kimlikleri çok zarar gören Kırım Karayları için de böyle bir role sahiptir. Bu, Karayların ilk defa 1989 yılında düzenlenen bir kurultay için neden Trakai'de toplandıklarını açıklamaktadır. Bu buluşmada Polonya, Rusya, Ukrayna (özellikle Lutsk ve Halicz kentleri) ve elbette Kırım, olmak üzere dünya çapında 500 Karay bir araya gelmiştir (Kobeckaite, 1997, s.39).

Litvanya'daki ulusal yeniden doğuş sürecinin başlamasıyla birlikte Karaylar, yeniden yapılanmaya başlamışlardı. Karaylar, 15 Mayıs 1988 tarihinde kültürel bir örgütlenme sağlayarak ve yeniden yapılanarak Litvanya'nın toplumsal yaşamına katıldılar. 4 Nisan 1992 tarihinde Litvanya Karayları cemaati için yeni yönetmelik kabul edildi. Aynı yıl içinde 30 Haziran tarihinde Litvanya hükümeti, 14. yüzyıldan bu yana Litvanya'da varolan cemaatin ardılları olarak, Karaim toplumuna tüzel kişilik haklarını verdi. Karaim dininin geleneksel ve tarihsel varlığını Litvanya'da devlet bürokrasisi tanımıştır (Kobeckaite, 1997, s.44).

Devletlerinin olmaması nedeniyle Karaylar vatandaşı oldukları ya da yaşadıkları ülkelerin ordularında görev almışlardır. Seferber edilen çok sayıda Karay, Rusya'nın katıldığı savaşlara katılmışlardır. 2. Dünya Savaşı sırasında Polonya ordusunda, iki dünya savaşı arasındaki dönemde de Litvanya ordusunda bulunmuşlardır. Asker ve

⁵"Karaims In Lithuania" kitabının yazarı ve emekli büyükelçi Sayın Halina Kobeckaite ile yapılan 23.09.2017 tarihli yazışmada, kendisi vaivada'nın Türkçedeki "vali" sözcüğü ile karşılanabileceğini belirtmiştir.

⁶14. yüzyılın sonlarında, ülkenin kralı öldü ve zayıfladığı bir dönemde, güçlenmek, o dönem büyük bir tehdit oluşturan Töton Şövalyeliği'ni yenerek Baltık topraklarını geri almak, Rus Halicz bölgesinde baskın pozisyon elde etmek ve Litvanya'nın güneydoğu bölgelerine yaptığı saldırıların önünü kesmek amacıyla Polonya, 15 Temmuz 1385'de Krewo'da, Litvanya ile birlik anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma bağlamında bir yıl sonra Hıristiyanlığı kabul eden Litvanya Prensi, Jagiello da Wldyslaw ismini alarak Polonya tahtına oturmuştur. Bu tarihten itibaren önceleri Polonya krallık, Litvanya ise ona bağlı Büyük Prenslük olarak, 1596'da Lublin'de yapılan anlaşmadan itibaren de iki uluslu tek devlet olarak yaklaşık dört yüzyıl hüküm sürmüşlerdir (Arık, 2010, s.286).

⁷ Yazar Trakai'li Isaac ben Abraham, Erken Modern dönem Doğu Avrupa Karay Toplumu arasında olasılıkla en farklı duruşu sergileyen entelektüel önderlerden biridir. Ne yazık ki hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Trakai'li Isaac, her şeyden önce çok ilginç bir teolojik eser olan Hizzuq Emunah'ın yazarı olarak bilinmektedir. Bu eserde, Hıristiyan teologlarla tartışmaya girmekte ve Hıristiyanlığın ana dogmalarını çürütmeye çalışmaktadır. Bu kitap, hiç şüphesiz, Karait yazarlarının kaleme aldığı eserler arasında en dikkat çekici olanıdır (Kızılov, 2010, s. 257).

yurttaş olarak, aldıkları ödüllerin ve madalyaların ortaya koyduğu üzere, Litvanya ordusundaki görevlerini başarılı biçimde yerine getirmişlerdir (Zajackowski, 2000, s.6).

3. KENESALARIN MEKÂNSAL ÖZELLİKLERİ

Karaylar, ibadetevlerine “Kenesa” adını vermektedirler. Sözcük, İbranicede “toplanma evi” anlamına gelen Bet ha-Keneset olarak da ifade edilebilmektedir (Süleymanov, 2013, s.95). Toplu olarak buluşmak, yardımlaşmak ve dua etmek için toplanma yerini anlatmaktadır. Sinagog sözcüğü ise; ibadethanelerini tanımlamadığı ve ona has bir sözcük olmadığı inancı nedeniyle Karailer tarafından, benimsenmemiştir. Kenesa sözcüğü, Hazar Karaileri ve İranlılar tarafından kullanılmakta iken; özellikle İstanbul'daki Karailer, bunun yerine; ibadet evlerini, İbranice bir sözcük olan ve kutsal cemaat anlamında “Kahal” sözcüğü ile tanımlarlar (Levi, 2016, s.54). Karailikte kible, Kudüs'te bulunan Siyon Dağı'ndaki Süleyman mabedi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bütün ibadetevlerinin mihrapları bu yöne bakmaktadır (Kuzgun, 2015, s.284).

Süleymanov, *Kırım Karayları* adlı çalışmasında Kırım'da bulunan kenesalardan söz ederken; mekânın hangi gereksinimlere göre planlandığını anlatmakta ve bu mekânlar için kullanılan İbranice sözcükleri vermektedir. Bununla birlikte, kenesalar dikdörtgen biçiminde olup, Hz. Süleyman'ın Kudüs'te inşa ettiği Bet Ha-Mikdaş'ta ya da günümüzdeki Yahudi sinagoglarında olduğu üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; Gehal, Şulhan ve Moşav zekenim olarak adlandırılmaktadır (Süleymanov, 2013, s.105).

Gehal, yapının iç mekânının güney yönünde bulunmaktadır. Burada bulunan Aron ha-Kodeş içinde Tevrat rulolarının bulunması nedeniyle kutsaldır. Bu bölüm perde (parohet) ile örtülebilmektedir. Perdenin önünde ise yalnız ibadet sırasında yakılan ebedi ve daimi olarak adlandırılan lamba (Ner ha-Tamid) bulunmaktadır (Süleymanov, 2013, 105). Kenesanın ibadet amacıyla ayrılan en büyük bölümü ise şulhan olarak adlandırılmaktadır. Bu bölüm gehalden kadınlar bölümü olan balkonu tutan sütunlara kadar uzanmaktadır. Moşav zekenim ise, şulhan bölümünden kadınlar bölümünü taşıyan sütunlarla ayrılmaktadır. Bu bölüm, ayakta duramayacak durumda olan yaşlıların kullandığı bir alan olduğu içim moşav zekenim adı verilmiştir. Ayakta duramayan yaşlıların ibadet ettiği bu bölümde rahat oturup kalkmaları için peykeler bulunmaktadır. Yas tutan ve kenesaya giremeyen karailerde bu alanda ibadet etmektedir (Süleymanov, 2013, s.106). Kenesaların içinde ana girişin dışında kadınlar için ayrı bir giriş bölümü düzenlenmiştir. Moşav zekenimin üst bölümü kadınların ibadetine ayrılmıştır (Süleyman, 2013, s.106).

Kudüs'te bulunan Karai müzesindeki tanıtılarda, mekânın üçe bölünmesi ile ilgili olarak şöyle bir bilgi yer almaktadır:

“10. yüzyıl boyunca karailer, yıkılmış durumda olan tapınağın yansıması olan ve kuramsal olarak yerini alan, bir kutsal kitap kavramı formüle ettiler. Böylece Ortadoğulu topluluklar arasında kutsal yazılar Migdaşya yani Tanrının tapınağı olarak adlandırıldı. Bu düşüncenin en erken ifadesi Aharon Ben Asher tarafından yapılan analogidir. Ben Asher, kutsal kitabın üç bölümünü, tapınağın üç kutsal bölümüne benzetmiştir. Asher, dilbilimsel yapıtını, Torah, Neviim ve Ketuvim'in Tapınağın bölümleri olan; Kutsalların kutsalı, Kutsal Bölüm ve Avlu'nun düzenlenmesine eşit olduğunu belirterek; sonuca bağlamaktadır. Kutsal kitap ve tapınak, mekansal dizilimiyle ifade edildiği biçimiyle,

bölmeler arasındaki kutsallık hiyerarşisiyle ve her ikisinin de kutsal konuşma ile dikte edildiğine yönelik inanç bakımından farklı aşamalarda paralel bir konuma sahiptirler”⁸

Doğunun büyük uygarlıklarında tapınak aşkın bir modelin yeryüzündeki temsilidir. Yahudilik dini de tapınağı göksel bir ilk örneğinin görünümü olarak gören bu kadim öğretiyi sürdürmektedir (Eliade, 2017, s.54). İsrailoğulları, Ahit Sandığı'nın saklandığı Kutsal çadırın (tabernaculum)⁹, tüm kutsal araç, gereç ve tapınak modellerinin, Yehova tarafından ezelden beri yaratılmış olduğuna inanırlardı. Yehova, Musa'ya şu sözlerle seslenmektedir: *“Aralarında yaşamam için bana kutsal bir yer (tabernaculum) yapınlar. Konutu ve eşyalarını sana göstereceğim örneğe tıpatıp uygun yapın (Mısır'dan Çıkış, xxv:8-9). Her şeyi sana dağda gösterilen örneğe göre yapmaya dikkat et”*. Davud, tapınak yapılarının, tabernaculum'un ve tüm eşyanın planını oğlu Süleyman'a verirken, *“Tüm bunlar Rab'bin elinden çıkmış bir yazıda açıklanmış ve bana da bu yazılanları idrak etme gücü verilmiştir”* der (1. Tarihler, xxviii:19). Ayrıca Süleyman şöyle buyurmaktadır: *“Bana çok kutsal olan adına, Tapınağı ve oturduğun kentte bir sunağı, en başından hazırladığın çok kutsal çadır modeline göre inşa etmemi buyurdun”* (Bilgelik Kitabı, ix:8) (Eliade, 2017, s.56).

Anan ben David'in ilk faaliyetlerini gerçekleştirdiği dönemlerde Talmudcu Yahudilerin takibine uğramış ve bu nedenle zor yıllar geçirmiştir. O dönem yaşanan bu sıkıntıları anımsama amacıyla Kudüs'te yapılan ilk kenasa yerin altında inşa edilmiştir.

“Tahte'z-zemin inşa edilmiş olan mabedin mihrabı” Süleyman A.S.'in mabedine yani Mescid-i Aksa'ya müteveccih olup Karailerin el-yevm ibadetgahıdır. Mabedin mihrabı sokak cihetinde bir taş duvarın temelinde misadif olup diğer tarafı ise kaya içine açılan bir mağaraya gider. Mabede dahil olmak için evvela avluya girmek, taştan bir merdiven ile içeri inmek lazımdır. Bu itinalar ilk asr-ı miladi Hristiyanları gibi Karailer de düşmanlarının takiplerine hedef olmamak için mağaralar içinde ibadetlerini gizleme ıztırarında kaldıklarını göstermektedir.” (Çulha, 2002, s.15) tarafından bu sözler ile anlatılan Kudüs mabedi günümüze işlevini sürdürmektedir.

Bu kenasa, günümüze kadar varlığını korumuştur ve Kudüs'te Karaim Sokağı'nda yer almaktadır. Yukarıda Şapşaloğlu'nun kaleme aldığı metinde de söz edildiği üzere; sokak üzerindeki bir kemerli kapıdan, önce bir merdiven ile küçük bir avluya girilmektedir. Bu avlu, kenesaya giden merdivene açılan kapı ile birlikte, küçük bir müze ve cemaate hizmet vermesi için mutfak ve konuk evini içinde barındıran mekânlara açılan, bir diğer kapı ile çevrelenmiştir. Kenesanın kapısı avlunun sol tarafında bulunmaktadır. Ayakkabıların çıkarılması ile uzunca bir merdivenden (Fot 3.) kenesaya doğru inilmektedir. Merdivenin son basamağının bitmesi ile sol tarafta el yıkamak amacıyla bir lavabo bulunmaktadır.

İbadet edilen bu alan Musevilğin tapınak anlayışını yansıtacak biçimde, kutsallık sıralamasına göre hiyerarşik olarak üç alana bölünmüştür. İbadet bölümü cemaatin

⁸ İstanbul'da bulunan Karay Cemaati başkanı Mihail Örne Bey ve Avraham Zafer İşcen Beyin sağladıkları iletişim yoluyla Kudüs'te bulunan Karay Miras Merkezi'nin kapısını Karay Cemaati İdari İşler Yöneticisi Sholomo Gaver ve görevli Avi Yefet tarafıma açmışlar ve makale için gerekli görselleri sağlamama izin vermişlerdir (B.A.). Kudüs'te bulunan *Karay Miras Merkezi*'ndeki müzedeki panolara bu metnin yer almaktadır. Fotoğraf 2017 yılında Bülent Ayberk tarafından çekilmiştir. Bkz. EK – 1.

⁹Tabernaculum ya da Tabernacle:. Hz. Musa zamanından Hz.Süleyman dönemine, Kutsal Tapınağın inşa edilmesine dek; İsrailier tarafından kullanılan, taşınabilir yapı. En saygı gösterilen yer olan bu merkezi bölüm içinde On Emir'in yazılı olduğu kutsal Ahit Sandığı bulunmaktadır (İsaacson, 1979, s.156).

ibadet sırasında toplandığı kenesanın en geniş bölümüdür ve yer halı ile kaplıdır (Fot. 4). Bu kenesada ibadetler, Litvanya'daki kenesalarda olduğundan farklı olarak zeminde gerçekleştirilmektedir. İslam dinindeki ibadet biçimlerini çağrıştıran bu anlayışta, yedi tip hareket bulunmaktadır¹⁰. İkinci alan, zeminden yükseltilmiştir. Bu bölümde ana okuma mobilyası (teivah) bulunmaktadır. Bu alan özellikle Kantor¹¹ ve Kohen tarafından kullanılmaktadır (Fot. 4). Üçüncü bölüm ise, içinde Tevrat rulolarının bulunduğu (Fot. 5) en kutsal bölümdür. Hz. Süleyman tapınağındaki ahit sandığının bulunduğu mekânı temsil etmektedir.

Fot. 3: Kudüs Anan Ben David Sinagogu
(Bülent Ayberk, 2017)

¹⁰ Kudüs'te bulunan "Karay Miras Merkezi"nde bulunan panolardan elde edilen bu görsel, Zemini halı ile kaplı olan bu ibadetevinin ve zeminin kullanıcı tarafından nasıl kullanıldığını göstermek amacıyla eklenmiştir. Fotoğraf 2017 yılında Bülent Ayberk tarafından çekilmiştir. Bkz. EK – 2.

¹¹Hazan. Cemaat olarak yapılan toplu ibadette kendisine uyulan kişi, Tanrıya ibadetlerde önderlik etmesi için cemaat tarafından görevlendirilmesi nedeniyle halkın temsilcisi anlamında 'shliachtzibur' olarak da anılmaktadır. Kantorun güzel bir sese sahip olması gerektiği kadar; takva sahibi bir Yahudi olması da gerekmektedir (Isaacson, 1979, s.38).

Fot. 4: Kudüs Anan Ben David Sinagogu (Bülent Ayberk, 2017).

Fot. 5: Kudüs Anan Ben David Sinagogu (Bülent Ayberk, 2017).

Yapıya ilişkin olarak yapılan yorumda düşmandan korunmak amacıyla yer kotunun altına inildiği yorumu yapılmakla beraber; dinsel ya da mitolojik metinlerde yer alan

yolculuk motifi ile burada da karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla, yapısal bir öge olarak burada kullanıldığından söz edilebilir.

Kahramanın yolculuğu, insan kültürünün en eski öykülerindedir. Mitlerde, efsanelerde hatta masallarda gördüğümüz kahramanlık öykülerinde ortak olan bu yolculuk motifleri ile sıkça karşılaşılmaktadır (Altunay, 2014, s.253). Ayrıca dini inanışlar da yolculuk motifi içerirler. Özellikle Doğu dinleri ve tarikatlarda, benliğin içlerine doğru yapılan bu tinsel yolculuk, inanın belkemiğini oluşturur (Özel, 1998, s.81). Theseus'un yolculuğu, Diyonisos'un doğuya yolculuğu, Ramayana'nın eşini kurtarmak amacıyla giriştiği, uzun ve maceralarla dolu zorunlu seyahati gibi arketipik olarak adlandırılacak olan bu yolculukta, kahraman bir görevi yerine getirme çabasıdır. Çeşitli olaylar, maceralar ve sınavlarla dolu olan sürecin sonunda, artık kendisi de değişmiş olarak geri döner. Bu yolculuk aslında bilinçaltında tinsel gelişimdir. Jung'un bireyselleşme/bireyleşme olarak tanımladığı sürecin mitolojik bir yansımasıdır (Altunay, 2014, s.235). Benzer bir yolculuk teması tek tanrılı dinlerde de bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti, Hz Musa'nın önderliğinde İsrailoğullarının yolculuğu anlatılarında olduğu gibi.

Bu yolculuğun izleri mekânsal olarak da izlenebilmektedir. Yolculuk, dini mimaride yapının biçimlenmesine etkisi olan ve tapınma mekânına merkezi bir kimlik kazandıran öğelerden biridir. Bu kavram, içeriye doğru gitmek, yükselmek ve etrafında dönmek (ya da tavaf etmek) olarak üç eylem biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Üç eylem de bir 'merkez' i gerektirir. İçeri doğru gidilerek ve/veya yükselerek varılan ve etrafında dönülen yer, merkezdir (Özel, 1998, s.82). Antik Mısır dini tapınaklarında, Hristiyan bazilikalarında ve İslam yapılarında da merkeze ulaşmada yolculuk motifini betimleyen içeriye doğru gitme eylemi kullanılmaktadır. Antik Mısır tapınakların büyük boyutlardaki giriş kapısının ardında ulaşılan kült mekânına ulaşım, Kabe'nin etrafında dönüş, Kudüs'te Hristiyanlar için önemli bir yürüyüş rotası olan Çile Yolu (Via Dolorosa) ve 14 duraktan oluşan bu yolun aşamaları mekânsal görünümünden birkaçıdır.

Benzer yaklaşımla; aşağıya, ibadet alanına doğru, merdiven aracılığıyla ulaşma biçiminin Anan Ben David ve izleyicilerinin saklanma çabalarına ya da kaçışlarına bir gönderme anlamı taşıdığı öne sürülmektedir. Bu dolaşım biçimi, yukarıda Şapşaloğlu'nun betimlemesinde olduğu üzere, Kudüs kenesinde bulunmaktadır. İbadet mekânına ulaşmak için, yukarıdaki alıntıda belirtildiği üzere, iki alanın geçilmesi gerekmektedir: *"Mabede dahil olmak için evvela avluya girmek, taştan bir merdiven ile içeri inmek lazımdır."* Böylece ibadetin gerçekleştirildiği merkeze ulaşılmaktadır. Buradaki yolculuk motifi geçmişte yaşanan olumsuz deneyimlerin; *'Bu itinalar ilk asr-ı miladi Hristiyanları gibi Karailer de düşmanlarının takiplerine hedef olmamak için mağaralar içinde ibadetlerini gizleme ıztırasında kaldıklarını göstermektedir'* anlatımında olduğu üzere topluluk tarafından anımsanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu durum Musevi dini üyelerinin tarihlerinde karşılaştıkları kötü anıları yaşatmada ve kuşaktan kuşağa aktararak bir geleneğe dönüştürme eğilimleri ile de örtüşen bir anlayıştır.

Bu plan tipi sonrasında bir anı olarak korunmuş ve bazı kenesarlar özellikle İstanbul Hasköy'deki bulunan kenesa bu tipolojiye dayanarak inşa edilmiştir. Korunma amacıyla inşa edilmiş olan yüksek duvarlar ardındaki bu ibadetevine (Fot. 6) merdivenlerden inerek ulaşılmaktadır (Fot. 7).

Fot. 6: İstanbul Hasköy Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 7: İstanbul Hasköy Karay Kenesası (Mihail Örne, 2016).

Sade görünümlü duvarlara karşıt olarak; bu, ilk dönem diaspora sinagoglarının tipolojisine sahip olan “Teva” merkezli mekân, oldukça varıl bir iç mekâna sahip olmakla (Ayberk, 2017, s.72) beraber; Musevilik dinine ait belgilere çok az yer verilmiştir. Kahal’a, Kudüs Anan Ben David Karai Sinagogu ve Kahire Karai

Sinagogu'nda (De Lange, 1987, s.222) ve Kırım'da bulunan Büyük Kenesa'da da olduğu üzere (Süleymanov, 2013, s.104) ayakkabılar çıkarılarak girilmektedir¹².

Bu kenesada, Tora'nın okunduğu "Teva", mekânın ortasında konumlanmaktadır (Fot. 8). Teva, iki basamakla çıkılan üzeri açık dört sütundan oluşmaktadır. Teva'nın Ehal'in bulunduğu güney duvarına bakan bölümünde Tora'nın üzerine konularak okunduğu kürsü bulunmaktadır (Levi, 2016, s.72). Giriş kapısının iki yanında matemlilere ayrılan bölüm bulunmaktadır. Sol taraf kadınlara, sağa taraf ise erkeklere ayrılmıştır. Erkekler matemli geçen bir yılın ardından okunan mevlidin ardından dua bölümüne geçebilirler. Bu bölüm kadınlar için ayrılan ve üst katta bulunan "yinekona"nın hemen altında bulunmaktadır (Levi, 2016, s.69).

Fot. 8: İstanbul Hasköy Karay Kenesasının İç Mekânı (Mihail Örne, 2016).

Yahudiler, Süleyman Tapınağı henüz mevcutken dinsel tapınımlarını Tora'nın çevresinde konumlanan merkezi nitelikte bir planlama ile oluşturmamışlardı. Ancak tapınağın yıkılmasının ardından özellikle diasporada bulunanlar, yitirdikleri bu yön duygusunu ve gerek duyulan merkezîliği, ibadet mekânlarında kurmaya çalışmışlar, "Tora"nın çevresinde toplanarak anlamsal içerikli bir tipoloji ortaya çıkarmışlardır (Zeren, 2010, s.44).

Her ne kadar Kudüs kenesasının yerin altında olmasına ilişkin Karai tarihindeki genel anlatı böyle olsa da; Kudüs'te bulunan Karait müzesinde yer alan açıklayıcı panolarda sinagogun aslında yer altında bulunmadığı ve zaman içinde bu durumu aldığından söz edilmektedir:

¹²Tevrat'ta yer alan Çıkış 3: 5'te yer alan hüküm uyarınca ayakkabılar çıkarılmaktadır: 2-RAB'in meleği bir çalıdan yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor. 3- "Çok garip" diye düşündü, "Gidip bakayım, çalı neden tükenmiyor!". 4- RAB Tanrı Musa'nın yaklaştığını görünce, çalının içinden, "Musa, Musa!" diye seslendi. Musa, "Buyur!" diye yanıtladı. 5- Tanrı, "Fazla yaklaşma" dedi. "Çarıklarını çıkar, çünkü bastığın yer kutsal topraktır" (URL - 2).

"17.yüzyılın ortalarında Kudüs'e yolculuk yapan "Kırımlı Shmuel Ben David"¹³'in Seyahatnamesi" adlı eserde yazarlar göz önünde bulundurulduğunda sinagogun genel görünümünün 400 yüzyıl boyunca hiç değişmediği görülmektedir. Sinagogun yapısının üslubu 12. Yüzyılın sonu ya da 13. Yüzyılın başında yerin üstüne yapıldığını göstermektedir. Yıllar içinde çevredeki zemin kot seviyesinin yükselmesiyle sinagog yerin altında kalmıştır. Yapının ne zaman bir ibadet evine dönüştüğüne ilişkin yazılı bir kanıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1322'de İspanya'dan yola çıkan gezgin Eştora ha-Frari'nin notlarında sinagogun 14. Yüzyılın başında kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Bu dönemde kentte yerleşik bir karai nüfus bulunmaktadır."¹⁴

Benzer biçimde İstanbul Karay Cemaati Başkanı Mihail Örne, yapılan yol çalışmaları sonucu bir metre kadar yükselen yol kotu nedeniyle kenesanın ana kapısının (görselde sol tarafta basamakların çıktığı kapı) zaman içinde işlevini yitirdiğini; bu nedenle cemaat tarafından kapının duvarla örülerek kullanıma kapatıldığını belirtmiştir (Fot. 7).

Ekim devrimi öncesinde Karayların yaşamlarını sürdürdüğü bölgede 32 kenesa (Kırım, Güney Rusya, Polonya ve Litvanya) bulunmaktaydı. Devrim sonrasında bağımsızlığın yeni kazanmış olan Polonya'daki Trakai, Vilnius, Lutsk, Halicz kentleri olmak üzere dört adet ve Litvanya'da Panevezis'te bir kenesa kalmıştı. Diğerleri ya kamulaştırılmış ya da yıkılmıştı. Sivastopol'daki kenesa, yeni kurulan hükümet tarafından bir spor kulübüne verilmiş; Gözleve'deki (Evpatoria) kenesa, bir anaokuluna dönüştürülürken; Kiev'de bulunan kenesa da Aktörler Evi olarak kullanılmaya başlamıştır (Zajackowski, 2009). Günümüzde bu amaçla kullanılan Mudejar¹⁵ üsluptaki eski kenesa yapısının (Fot. 9) iç mekânından Karay ibadetevi olduğu kolayca anlaşılabilir. Yapının bir zamanlar varolan kubbesi, yıkılmıştır. Bugün sahne olarak kullanılması için yüksek döşeme ile önü yeniden işlevlendirilmesine karşın, bir zamanlar ehalin bulunduğu iç cephe bölümü (Fot. 10) ve kadınlar için ayrılan ibadet mekânı (Fot. 11) görülebilmektedir.

¹³1641 Temmuz'unda Karai Samuel ben David Yemşel, üç arkadaşıyla beraber Kudüs'e hacca gitmek üzere Kırım Gözleve'den (Evpatoria) yola çıktı. Gemi ile ulaştıkları İstanbul'un ardından Rodos yoluyla İskenderiye'ye vardıktan sonra, kara yoluyla Kahire'den geçerek Kudüs'e ulaştı. Ziyaretin ardından, Nablus, Şam, Humus, Hama üzerinden Antakya'ya ve Anadolu'ya ulaştı. Ardından İstanbul üzerinden deniz yolu ile Kırım'a geri döndü (Lewis, 1956, s. 7).

¹⁴ Kudüs'te bulunan *Karay Miras Merkezi*'nde bulunan müzedeki panoda bu metnin İngilizcesi bulunmaktadır. Fotoğraf 2017 yılında Bülent Ayberk tarafından çekilmiştir. Bkz. EK-3.

¹⁵ İspanya ve Portekiz'de 12. ve 15. yüzyıllar arasında görülen İslam ve Gotik karışımı mimarlık ve bezeme üslubu (Ezcacıbaşı Sanat Sözlüğü, 2008, s.1103). İspanya'da Arapların hakimiyetiyle idare Hıristiyanların eline geçtikten sonra bir kısım Arapların kalmasına müsaade edilmişti. Araplar asırlarca orada yaşamışlar ve yeni teşekkül eden Hıristiyan krallıkları ülkelerinde kendi sanatlarını devam ettirmişlerdir. Arap usta ve sanatkarlarının yaptıkları bu işlerin üslubuna İspanyollar, iskâna müsaade edilmiş manasına muddejar'dan "Estilo Mudejar" yani "Müdejar" üslubu adını vermişlerdir (Arseven, 1950, s.1480). Özellikle Avrupa'daki Yahudiler açısından sinagog yapısı kimliğin anlatımında önemli bir öge olmuştur. Bu bağlamda kendilerinin içinde yaşadıkları Hıristiyan toplumundan ve Avrupa topraklarına gelmeden önce içinde yaşadıkları Müslüman toplumdan ayrı olduklarını anlatabilme gereksinimi duymuşlardır. Bu nedenle İspanyol Mudejar Yahudiliği'ndeki üslup yeniden canlandırılmış ve kimliğin dışı vurumu gerçekleştirilmiştir (Zeren, 2010, s.89). Bu mimari tarz özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aşkenaz Yahudilerinin kimlik edinme sorununa mimari temsilde çözüm olarak bulunmuş ve yeniden kullanılmıştır (Zeren, 2010, s.55).

Fot. 9: Kiev - Aktörler Evi - Eski Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 10: Kiev – Aktörler Evi – Eski Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 11: Kiev – Aktörler Evi –Eski Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Geçen yıllar ve SSCB'nin genişleyen sınırlarıyla diğer ibadetevleri de aynı kaderi paylaşmıştır. Vilnius'taki kenesa bir arşiv yapısına dönüştürülürken; Panevezis'teki (Fot. 12) yerine bir konut bloğu yapılması amacıyla yıkılmıştır. Lutsk, Halicz ve diğer yerlerdeki ibadethaneler de bu süreç içinde yok olmuşlardır.

Fot. 12: Litvanya – Panevezis Kenesası (Seraya Szapszal's Karaim Collection, 2003).

O dönemin hükümeti Trakai'deki kenesayı da Karay toplumunun elinden alıp ulusal müzeye devretmek amacındaydı, ancak Simon Firkoviç'in önderliğindeki Karay cemaati, yaptığı girişimlerle buna engel olmayı başarmıştır. Bu kenesa, Sovyetler Birliği dönemindeki tek ibadet evi olarak, Karay mezhebi üyelerine hizmet vermiştir. SSCB'nin

dağılmasının ardından Gözleve (Evpatoria), Kharkiv ve Vilnius'taki ibadethaneler (Fot. 13) Karay toplumuna geri verilmiştir. Yukarıda söz edilen Kiev'de bulunan kenesanın da geri verilmesi için Ukrayna hükümeti ile yapılan görüşmeler sürdürülmektedir (Zajackowski, 2009).

Fot. 13: Litvanya -Vilnius Karay Kenesas (Bülent Ayberk, 2016).

Vilnius'ta şu anda kullanılmakta olan kenesa, Karay cemaatinin litürjik gereksinimlerine özel olarak tasarlanmıştır. İç mekânda oturma birimleri doğrusal olarak konumlandırılmıştır. Ehal, sade bir mobilyadır ve Tevrat'ı saklamak için kapalı bir hacim bulunmamaktadır (Fot. 14). Kenesanın açılışı, Karayların önemli din bilgini Süreyya Şapşal tarafından yapılmıştır. Bu açılıшта Şapşal'ın Karay Türkçesi ile yaptığı dua, kaynaklarda bulunmaktadır. Yapı, Sovyetler döneminde kapatılmış ve iç mekânı duvarlar ile bölünerek dört bölümden oluşan ayrı konutlara çevrilmiştir. Bu dönemde iç mekânda bulunan bazı nesnelere başka kenesalara dağıtılmıştır. Trakai Karay Toplumu Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Zenonas Firkoviç, buna başlıca örnek olarak Lutsk kentine götürülen; şu anda kenesada asılı olan avizeyi göstermiştir. Yapı 1993 yılında yeniden Karay cemaatine geri verilmiştir. Kenesanın arka bahçesine komşu adada bulunan, önceden dinsel eğitim amacı ile kullanılan yapı bugün bu işlevini yitirmiştir ve bir aile tarafından konut olarak kullanılmaktadır.

Fot. 14: Litvanya – Vilnius Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Romansk-mudejar üsluptaki keneseanın tepesinde soğan kubbenin hemen üzerinde Karay Türklerine ait olan (Görsel 3) kale, kalkan ve senek görsellerinden oluşan bir belgi bulunmaktadır. Bu belginin Musevilik inancını benimseyen Karay Türkleri tarafından Davut yıldızı yerine kullanılması önemli bir kimlik bilincini göstermektedir.

Rusya'da devrimden önce yirmi adet kenese vardı ve bunların 11 tanesi Kırım'da bulunmaktaydı. Etkin olarak kullanılan Gözleve'deki (Evpatoria) kenese, 1959 yılında kapatılmıştır. Çufut kale ve Gözleve'deki ana kenese şimdiki kötü durumdadır. Kiev, Kharkov, Simferopol, Sivastopol ve Bahçesaray'daki kenese binaları korunmuş ancak asıl amaçlarına yönelik kullanılmamaktadır (Doğan ve Kıvrıkdal, 2014, s.784).

Litvanya ve Polonya sınırları içinde yaşayan Karaylar, kaynaklarda Polonya-Litvanya Karayları olarak tek bir sınıflandırma içinde yer almaktadır. Savaşın değiştirdiği sınırların da buna katkısı olmuştur. Bu nedenle, Sulimowicz'in makalesinde yer alan Lutsk keneseinin iç mekanını betimleyen aşağıdaki satırlara yer verilmiştir.

Lutsk kentinde bulunan kenese 1974 yılında dönemin siyasi gelişmelerinden de etkilenmiştir. Keneseinin iç mekânı üzerine yapılmış olan iki ayrı betimleme bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Ebenezer Henderson'un 1821-1822 yılları arasında Rus İmparatorluğu'nu ziyareti sırasında tuttuğu notlardır.

“Girişin hemen önünde, batıya bakan duvarda, yasa kitabının içinde yer aldığı ehal bulunmaktadır. Ehalin önü 8 feet uzunluğunda 2.5feet genişliğinde bir perde ile örtülüdür. Ayrıca her iki tarafta da daha küçük ölçülerde dua kitaplarını ve din adamının ayini yönetirken gereksinim duyduğu diğer şeyleri örten iki perde daha bulunmaktadır.

Ehala yakın bir noktada, Levi¹⁶ ya da papazın ayinin belirli bölümlerinin yürütülmesine yardımcı olduğu yerde, nota sehпасına bir hayli benzeyen okuma masası durmaktadır. Ehalin önünde sinagogun ortasına yakın bir noktada kare biçimli maviye boyalı çeşitli renklerden oluşan yünlü bir kumaş ve varsıl işlemeli ve bezemeli ipekli iki adet örtü ile süslü bir masa durmaktadır. Bu masanın her iki yanında, büyük, yedi kolu da mumlarla dolu şamdanlar durmaktadır. Sinagogun içinde birbirinden farklı uzaklıklarda, ayin sırasında kullanılan kitapların konulduğu birer kutusu bulunan çok sayıda okuma masası bulunmaktadır.” (Sulimowicz, 2015, s.349).

Diğer betimleme ise 20. yüzyılın başlarında Leh sanat tarihçisi, ressam ve koleksiyoner Josef Teofil Smolinski tarafından yapılmıştır. Smolinski bu kenesanın yıkılıp yerine yenisinin yapılacağına ilişkin aldığı duyumların ardından burayı ziyaret etmiştir. Smolinski, dörtgen bir yapıya ve ahşap kiremit ile kaplı kırma çatıya sahip olan yapının iç mekânının sahte - oryantal üslup ile aşırı doldurulduğundan söz etmektedir. Doğu duvarına konumlandırılan ehal, geç 16. yüzyıl tarzındadır. Korent sütunların taşıdığı üç bölümden oluşan ehalin her bölümdeki küçük kapakların ardındaki gözlerde Tevrat saklanmaktadır. Kapaklar ve ehalin ön yüzü İbranice yazılar ve boyalı motifler ile zevkli biçimde dekore edilmiştir. Siboryumun kapısı perde ile örtülüdür. Tomarlar koruyucu bir kadife kese içinde bulunmakta ve bunlar işlemeli ipek örtü ile muhafaza edilmektedir. Yazar, gümüş tepeliklerin üzerine yerleştirilen tomarların 15. ve 18. yüzyıla ait gümüş adaklıklar ile dekore edildiğinden söz etmektedir. Henderson'un sözünü ettiği büyük yedi kollu şamdanlar bu betimde de yer almaktadır. Ancak bu sefer Henderson'un betiminden farklı olarak şamdanları üzerinde bulunduğu masa karşımıza ampir olarak çıkar (Sulimowicz, 2015, s.349-350).

Yukarıdaki alıntıda söz edildiği üzere Karay kenesalarında İbranice metinler kutsal olarak kabul edildiklerinden dolayı bu metinler çok iyi korunmuştur. Bu Tevratlar, parşömen kağıtlara sarılı olarak sekiz köşeli ve üstünde gümüş taç bulunan ahşaptan yapılmış kutular içinde korunmuştur. Söz konusu altın işlemeli ipek perdelerin arkasında bulunan masaların üzerine konulmuştur (Kuzgun, 2015, s.331).

Sinagoglarda toplu olarak yapılan ibadetlerde erkekler ve kadınlar bir arada bulunmamaktadır. Kadınlara özel olarak ayrılmış alanlar, Ezrat Naşim olarak adlandırılan, ya balkon bölümünde ya da yanındaki maksurelerde bulunmaktadır. Kadınların erkeklerden ayrı olarak ibadete katılmasına yönelik olarak iki yorum bulunmaktadır. Bunlardan ilki kadın ve erkeklerin birbirinin mahremi olması nedeni ile erkeklerin akıllarını karıştırabilecekleri; diğeri ise ibadet sürecinin dinsel kurallarla belirlendiği üzere erkeklerin yükümlülüğünde bulunmasıdır (Alaskarova, 2015, s.22).

4. TRAKAI KARAY KENESASI

Trakai Karayları ibadethanesi, Trakai eski şehri Kuzeybatıda, Karay Sokağı'nda yer almaktadır. 16. yüzyılda yanmış ve 1533 yılında yeniden inşa edilmiştir. 18. Yüzyıla kadar birkaç kez daha yıkılmış olup yeniden restorasyonu yapılmıştır. 1794 yılında bir yangın daha yaşamış ve Slutsk ve Kırım Karayları tarafından yeniden inşa edilmiştir. 1812 yılında Trakai'den geçen Fransız askerleri tarafından tekrar yakılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında, ahşap kenesasası yeniden inşa edilmiştir. 1903-1904 yılında kenesa 1898-1899 yılının projesine göre restore edilmiştir (Jamontaite ve Akova, 2016, 41). Bugün görülebilen kenesa 15. yüzyıldaki orijinal kenesanın bulunduğu yerin üzerinde konumlu bulunmaktadır (Zajackowski, 2009). Sovyetler Birliği döneminde dini

¹⁶Dini törenler sırasında din adamları sınıfına yardım etmeleri gereken, Yakup'un 12 oğlundan biri olan Levi'nin soyundan gelenler. Genellikle, Kohenlerden sonra Torah'ı okumaları için onurlandırılmışlardır (İsaacson, 1979, s.108).

mekân olarak tek izinli açık kenesa olmuştur. Dini konularda vaaz verilmesi yasak olmakla beraber; bir ziyaret yeri olarak kullanılmasına ve zaman zaman cenaze törenlerinin düzenlenmesine izin verilmiştir (Yılmaz, 2010, s.513).

Kenesa, dikdörtgen bir arazi üzerine konumlanmaktadır. Geniş bir avlu kullanımını elde edebilmek amacıyla yapı bu dikdörtgen biçimli arazinin en arka bölümünde inşa edilmiştir (Fot. 15). Avlu ibadetten önce cemaatin toplandığı bir alan olarak işlev görmektedir. Ana yola bakan ve anıtsal giriş kapısının dışında avluya midraşın hemen önünden de ulaşılabilen bir giriş kapısı bulunmaktadır. Yapıya en fazla kimlik veren öge tepesinde konumlanan kupola ile Barok üsluptaki sac gereç kullanılarak yapılmış çatıdır. Giriş kapısının cephedeki lekesini göz ardı edersek; yapıda güçlü bir simetri anlayışı egemen durumdadır. Trakai'deki Karay geleneksel konutlarının yola bakan üç pencerece cephe¹⁷ anlayışı burada da görülmektedir.

Fot. 15: Litvanya – Trakai Karay Kenesas (Bülent Ayberk, 2015).

Trakai'deki kenesanın avlusunun girişini iki adet sütun ve bunların arasında bulunan işlenmiş el yapımı demir bir giriş kapı tanımlamaktadır. Bu sütunlardan biri; 1397, diğeri ise 1812 tarihlerini taşımaktadır. Bu tarihlerden ilki Karay topluluklarının Trakai'ye gelişini, diğeri ise; çıkan yangın sonrasında kenesanın yeniden yapılışının tarihini göstermektedir (Zajackowski, 2009). Aşağıdaki görselde (Fot. 16), yukarıda sözü geçen giriş kapısının ve yanındaki iki sütunun, iki yapı arasındaki konumu ve önündeki yol ile olan ilişkisi görülmektedir. Ayrıca görselin sol tarafındaki giriş kapısının yanında bulunan yapı, Karay din eğitimin yapıldığı okuldur. Günümüzde bu yapıda Karay dili ve dini eğitimleri ve Karay kültürünün tanıtımı için etkinlikler düzenlenmektedir.

¹⁷Trakai'de bulunan ve bir ana arter olan Karaimu Sokağı'nın her iki yanına dizilmiş Karay konutlarının sokağa bakan cephesinde üç pencere bulunmaktadır. Tüm turistik tanıtımlarda bu pencerelerle ilgili olarak; pencerelerden birinin Tanrı için, ikincisinin ev sahibi için üçüncüsü konuk içindir (URL - 3) biçiminde genel bir anlatım bulunmaktadır. Ancak bu konu ile ilgili olarak Eski Büyükelçi ve yazar Halina Kobeckaitė'ye tarafımdan (B.A) soru yöneltilmesi üzerine; kendisi bunun doğru olmayabileceğini, üç pencere kullanılmasının anlamsal bir nedeninin bulunup bulunmadığının bilinmediğini söylemiştir.

Fot. 16: Litvanya – Trakai'de Bulunan Karaimu Sokağı (Bülent Ayberk, 2015).

18.yüzyılın son yıllarından başlayarak Karaylar, kendilerini rabbani Yahudilerden ayırma çabasına girmişlerdi. Bu açıkça görülen ayrılık yüzeysel olmasına karşın, 19. yüzyıl boyunca Karay toplumunun yaşamında açıkça başlayan değişimi işaret etmektedir. Bu dönem alışlagelen 'biz' ve 'onlar' ayrımının biçimlendiği ve bunu vurgulayacak kültürel simgelerin aranma çabalarının başladığı bir zaman dilimini göstermektedir. Ancak bu süreç, o dönem topluluk arası iletişimin olmayışı, yetersiz bir kültürel beslenme ortamının olması, Karay kimliğinin özgünlüğünü vurgulayacak belgelerin olmayışı nedeniyle, her zaman kolay bir akış içinde olmamıştır. Fakat 1. Dünya savaşının sona ermesi ve jeopolitik durumun değişmesi ile sonrasında Karailerin toplumsal kimlikleri daha fazla değişime yol açacak olan rabbani Yahudilerden ayrılma çabaları güçlenmiştir (Troskovaite, 2014, s.11).

İngiliz akademisyen İsrail Kohen'in -o dönem Polonya'ya ait olan- Trakai'ye yaptığı ziyareti kaleme aldığı anılarında; Karayların bu çabalarının izleri görülmektedir. Kohen, bu savaşımın izlerini kenesa üzerinden şu gözlemi ile aktarmaktadır:

"Trakai'nin ana caddesi üzerinde konumlanan Karait sinagogu, önceden burada var olan yapının yerinde bulunan, yalın çizgilere sahip küçük bir yapıdır. Yapıya, tuğla kolonların arasındaki bulunan demir kapıdan girildikten sonra bir dar patika ile ulaşılmaktadır. Bu kolonların üzerinde İbranice harfler ve Arap rakamları ile yapım tarihi olan 1894 yazılı bulunmaktadır. Çatıdaki kupolanın üzerinde önceden davud yıldızı bulunmakta iken karait din adamları tarafından ortodoks Yahudiliği güçlü biçimde vurguluyor olması nedeniyle kaldırılmıştır. Bugün demir giriş kapısının üzerine görülebilen, rahatsız edici bulunan bu belgi, akılda soru işaretleri yaratacak bir kasit olmaksızın kolay kolay yerinden oynatılamayacak biçimde giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır (Katz, 2004, s.374).

Kohen'in anlatılarında, Karayların kendilerini Yahudilerden farklı gösterme çabalarına yönelik olan bu serzenişi, görülebilmektedir. Başlangıcı itibari ile tam bir Yahudi mezhebi olan Karailik, mezhebin çoğunluğunu Türkler oluşturmaya başlayınca biçim değiştirmiş ve zamanla kendisini Yahudilikten ve Yahudilerden ayırmaya başlamıştır. Talmudist araştırmacı A. Harkavy, bu konuda serzenişte bulunarak, Rusya'da bulunan Karayların kendilerine Yahudi denmesini istemediklerini belirtmiştir (Kuzgun, 2015, s.331).

Yahudilik tarihinin önemli bir aşaması reformasyon dönemidir. Bu dönem genel yaşam biçimini ve Yahudilerin toplum içindeki varlığının kabulünü artırdığı gibi; bu değişim sinagog mekânlarında da etkisini göstermiştir. Önceden tevanın merkeze alındığı antik dönem diaspora sinagog mekân kurgusu yerine; aron kodeş ve bima'nın doğu duvarında yer aldığı ve oturma sıralarının doğrusal olacak biçimde hekal'e yani doğu duvarına bakacak biçimde kurgulandığı bir düzene geçilmiştir (Zeren, 2010, s.85). Her ne kadar sinagog mimarisi buldukları ülkeye göre değişiklik gösterse de, Yahudilerin içinde yaşadıkları Hıristiyan toplum ile olan bütünleşmeleri sinagog iç mekân planlamasında kendisini göstermiştir. Bazilikal bir planlamaya geçilmesi ile beraber aynı iç cephede bir araya gelen bima ve aron kodeşle bir bütün olarak iç mekânda anıtsal bir hacim ortaya çıkarmıştır (Zeren, 2010, s.88). Benzer değişimin yarattığı etki bu kenese de gözlemlenmektedir. Oturma biçimleri ehale dönük olacak biçimde planlanmıştır.

Kare plana sahip olan ibadet mekânı, sekizgen biçimli ahşap bir kubbeyle örtülmüştür. Yapısal bir taşıyıcılığı olmayan bu sahte-kubbenin kare planla bir araya geldiği arakesitte bir tromp ya da bingi gibi yapısal geçiş öğeleri kullanılmamıştır. İki geometrik biçimin bir araya geldiği arakesitler üçgen yüzeyler ile kapatılmış ve bitkisel üslupta kalem işi ile desenler işlenmiştir. Sekizgen kubbenin biçimi konstrüksiyona bağlanan ahşap padavralar ile oluşturulmuştur.

Mekân farklı işlevlere sahip olan üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, yaklaşık olarak 18 metre karedir. Kenesaya girileceği ve Tanah okunacağı zaman iki el ve ayağın yıkanması Karaylara emredildiğinden dolayı her kenesanın çevresinde çeşmeler bulunmaktadır (Süleymanov, 2013, s.100). Bu emir gereğince¹⁸, kullanıcıların bu gereksinimini karşılayabilmek için, giriş kapısının hemen yanında ve iç mekânda el yıkamak amacıyla bakırdan yapılmış bir el yıkama bölümü bulunmaktadır (Fot. 17). Burada cemaat, ibadete başlamadan önce kadın erkek karışık olarak toplanarak ibadetin başlamasını beklemektedir (Fot. 18). İbadetin başlamasını bekleme süresi içinde ayakta durmak istemeyenler ya da yaşlılar için bu giriş mekânında doğrusal bir oturma mobilyası bulunmaktadır. Bu mobilya, kadınlar bölümüne ibadet amacıyla merdiven çıkmakta zorlanan yaşlı kadın Karaylar tarafından ibadet süresince oturmak amacıyla da kullanılabilir (Fot. 19).

İbadet mekânlarında gereken hazırlığın yapılmasının ardından bu bölümde toplanan cemaate izin verilmesi ile kadın ve erkekler kendilerine ait olan ibadet mekânlarına dağılmaktadır. Kadınlar girişin hemen karşısındaki merdiven (Fot. 19) ile yukarı çıkarken, erkekler kendilerine ait olan bölüme girerler. Burada tüm cemaat üyelerinin durdukları nokta bellidir. Bu yer, yaşlılardan genç olanlara aktarılmaktadır. İbadet

¹⁸Söz konusu emir, Çıkış, 30/17-20'da yer almaktadır: 17 - RAB Musa'ya şöyle dedi: 18 - Yıkamak için tunç bir kazan yap. Ayaklığı da tunçtan olacak. Buluşma Çadırı ile sunağın arasına koyup içinde su doldur. 19 - Harun'la oğulları ellerini, ayaklarını orada yıkayacaklar. 20-21 - Buluşma Çadırı'na girmeden ya da RAB için yakılan sunuyu sunarak hizmet etmek üzere sunağa yaklaşmadan önce, ölmek için ellerini, ayaklarını yıkamalılar. Harun'la soyunun bütün kuşakları boyunca sürekli bir kural olacak bu (URL - 2).

hazanın Tevrat'tan okunacak olan sayfayı söylemesi ile başlamaktadır. Karay ibadetinde, hazanın Tevrat'tan okumuş olduğu ayetlerin noktalı virgülden sonra gelen bölümüne cemaat yüksek sesle eşlik etmektedir. Cemaat okunan bölümü hazandan sonra yinelemekte ya da okunacak olan bölüme göre, aynı anda ve yüksek sesle ayrı olarak okumaktadır (Fot. 20). Hazanın okuduğu bölüm, okunan bölümün gerektirdiği biçimde cemaat tarafından ayakta, ya da diz çökerek okunmaktadır. Bu nedenle, burada yer alan mobilyalar toplu olarak ibadet eden kullanıcıların, ibadet sırasında ayakta durma, diz üstü çökme ya da oturma gereksinimlerine karşılayacak biçimde üretilmiştir (Fot. 21). Diz üstü çökerek Tevrat'taki ayetleri okuyan kullanıcı burada kitabı elinde tutmamakta; Tevrat'ı hemen alt tarafta bulunan okuma rafının üzerine koyarak ibadete katılımını sürdürmektedir¹⁹.

Fot. 17: Litvanya – Trakai Karay Kenesas (Bülent Ayberk, 2016).

¹⁹ Burada aktarılan ibadetin gerçekleşme süreci ve betimler, 2016 yılında Karay cemaati başkan yardımcısı Sayın Zenonas Firkovic'in tarafıma yaptığı davet üzerine katıldığım Trakai Karay Kenesasındaki ibadetteki gözlemlerime dayanmaktadır (Bülent Ayberk).

Fot. 18: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 19: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 20: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 21: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Kutsal dolap, iç mekânda güney duvarında bulunmaktadır ve mekânın odak noktasını oluşturmaktadır (Fot. 22). Ehal, yapı içindeki diğer yapısal ve donatı öğeleri göz önüne alındığında ölçüleri, işlevi ve anıtsal biçimi nedeniyle iç mekânda egemen durumdadır. Zemin kotundan iki basamakla oluşturulan yükseltilmiş zeminden yukarıdaki sahte kubbenin alt bölümünü geçecek kadar yukarıya doğru yükselen mobilya, Barok yapıların cephe özelliklerini yansıtmaktadır. Mobilyanın biçimsel öğeleri, mekândaki diğer donatı elemanlarında yinelenmemekte; bu nedenle mobilya, bu özelliğiyle daha

etkili bir kütleye dönüşmektedir. Simetrinin etkin olduğu mobilyada; kompozit üsluptaki kolonlar kullanılmıştır.

Bu ana kütleyi klerestori pencerelerinin altlarında konumlandırılan, On Emir'in, Karay Türkçesi ile yazılı olan levhaların bulunduğu mobilyalar her iki yandan tamamlamakta ve kütlenin baskın olan dik etkisini yatay doğrultuda dağıtmaktadır. Kohen, kenesaya yaptığı ziyarete ilişkin gözlemlerinde kenesaya ayakkabı ile girilmediğinden ayrıca bu dua bölümünde zeminden ehale kadar giden bir Türk halısından söz etmektedir (Katz, 2004, s.374). Mobilyanın bütününde bitkisel motifler yaldızlı boya ile boyanarak mobilya yüzeyinden öne çıkartılmıştır.

Fot. 22: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Klestori pencerelerinin altındaki On emir levhalarının önünde iki tane, kompozit sütunların arasında iki adet yağ kandili bulunmaktadır. İbadet öncesinde yakılan lambalar, bugün bu işlevini yitirmiştir ve yalnızca dekoratif bir amaçla yerinde durmaktadır.

Ayrıca Tora'nın saklandığı çift kapaklı dolabın üzerinde Çıkış 27: 22²⁰ de söz edilen Ner-tamid görülmektedir. Kohen, Tora'nın saklandığı kutsal dolabın önünü örten kırmızı renkte kadife bir perde olduğundan söz etmektedir (Katz, 2004, s.374). Kenesaya ait olan eski bir fotoğrafta (Görsel 25) da burada bir perdenin olduğu görülmekle beraber bugün bulunmamaktadır.

²⁰Mısırdan Çıkış 27:

22 - Harun'la oğulları benim huzurumda, Buluşma Çadırı'nda, Levha Sandığı'nın önündeki perdenin dışında, akşamdan sabaha kadar yanar tutacaklar. İsraililer için kuşaklar boyunca sürekli bir kural olacak bu (URL - 2).

Ehalin, 3. bölümünde tüm sinagoglarda görülen On Emir tabletleri çevresinden ışınlar saçan bir biçimde kemerli bir nişin içinde betimlenmiştir. Bu merkezi ögenin yan taraflarında oluşturulan nişler içinde yanmakta olan meşaleler soyutlanmıştır.

Barok üslupta bir alınlıkla biten en üst bölümde, Eski Ahit metninde yer alan ayetten bir bölüm, *"Rab'in gözü ondan korkanların üzerindedir"*²¹ İbrani harfleriyle yazılı bulunmaktadır. Bunda, Karayların dillerinin yazımında 1930'lu yıllara kadar İbrani harflerini kullanmalarının payı bulunmaktadır (Çulha, 2002, s.99). Bu kartuşu her iki yanda bulunan C kıvrımlarına asılmış bir girland, yan taraflardan ve altından sarmalamaktadır. Barok dönem yapılarında kullanılan simgesellik, monarşilerde bundan yararlanmaya olanak sağlamıştır. Böylece, özellikle Versay Sarayı'nın cephelerinde örneklerine rastlandığı üzere monarşinin amblemleri de yapı cephelerine işlenmiştir (Erdil, 2014, s.60). Tüm bu amblemlerin üzerine erki betimleyen bir başlık (tac yada miğfer) oturtulmaktadır. Burada Ehal'in en üst bölümünde iki yandan "C" kıvrımı ile çevrelenmiş Musevi din adamlarının kullanmış olduğu ve Karay ambleminde de yer alan başlığın dokusunun işlendiği görülmektedir (Görsel 3). Ayrıca Barok cephelerde çok sık karşılaşılan yarım ya da kırık alınlıkların kullanım anlayışı burada görülmekte; alınlık, 2 adet pilastr ile üç parçaya bölünmektedir.

Görsel 3: URL-4, 2012.

Tüm dua mekânını dolaşan ahşap silmenin altı, dış cephe kaplamalarında kullanılan geometrik rustik taş doku, ışık-gölge etkisini de yansıtacak biçimde kalem işi olarak işlenmiştir. Barok ve Rokoko gibi üsluplarda sıva üstü kalem işleri yoğun kullanılmaktadır. Burada da dış cephe ile karşılaştırıldığında iç mekânda geometrik ve soyut biçimler gibi görsel tezyinatlar kullanılmıştır.

²¹Mezmurlar 33:18- Rab'bin gözü kendisinden korkanların, Sevgisine umut bağlayanların üzerindedir (URL-2).

Giriş alanından merdivenle yukarı çıkıldığında, dikdörtgen bir plana sahip olan kadınlar bölümü ile karşılaşmaktadır (Fot 23). Alt katta yer alan ibadet gereksinimlerine yanıt verecek biçimde tasarlanmış mobilyalar burada da bulunmaktadır. Gerçekleştirilen ibadetin izlenebilmesi, tornada çekilmiş ağaç parmaklıkların kullanıldığı ince uzun bir açıklıkla sağlanmaktadır. Bu torna parmaklıklar kadınlar bölümünün aşağıdaki erkekler bölümü ile olan görsel ilişkisini azaltabilme amacıyla kullanılmıştır (Fot.24) .

Fot. 23: Litvanya – Trakai Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

Fot. 24: Litvanya – Trakai Karay Kenesas (Bülent Ayberk, 2016).

1918 yılında yeniden yapılanmaya başlayan Polonya'da, Karaylar önemli bir azınlıktı. Çünkü bu iki Dünya Savaşı arasındaki süreç içinde Karaylar kendi devletlerini kurmak gibi bir girişim içinde bulunmadıkları gibi Polonya'ya sadık kaldılar. Bu tutuma bir şükran olarak Polonya başbakanı Ignacy Moscicki, 1930 yılında Trakai'ye bir ziyaret gerçekleştirdi (Konopacki, 2010, s.313). Kenesa'da yapılan dini törene katılan Prof. Moscicki'nin (Görsel 4) hediye etmiş olduğu evrak dolabı, bugün de kenesada görülebilir (Fot. 25). Bu dolabın ön yüzüne ağaç kaplamalarla yapılan yüzey işlemeciliği olan marküteri tekniği ile Karay topluluğunun amblemi işlenmiştir.

Görsel 4: Lithuanian Jewish Culture, 2004.

Fot. 25: Litvanya – Trakai Karay Kenesası (Bülent Ayberk, 2016).

5. DEĞERLENDİRME

Yahudi topluluklarının geniş bir coğrafyada yaşamaları nedeniyle biçimsel anlamda farklı kültürlerin etkisi ile farklı sinagog tipleri ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle belirtmek gerekir ki; tüm farklılığa karşıt olarak, iç mekân kurgusu her zaman için Musevi inancının sembelleriyle bezenmiş olarak, bu inancın özelliklerini taşımıştır. Antik dönem sinagogları yıkılmış olsalar bile, iç mekâna ait zemin ya da duvar kalıntılarında bulunan Yahudi sembollerinden bu yapıların sinagog olduğu tanımlanabilmektedir. Bu bir Yahudi ibadethanesinin en temel özelliğidir. Ayrıca, sinagog yapısı kendisine yüklenen tarihsel, toplumsal ve dini anlamlar nedeniyle Yahudi kimliğinin önemli bir simgesidir.

Türklük bilincini özellikle öne çıkaran Karaylar ise kendi ulusal ve mezhepsel farklılıklarını vurgulayabilmek amacıyla ilk olarak ibadet mekânı üzerinden Museviliğin bu temel öğelerini yadsımışlardır. Bazı Karay Türkleri, günümüzde Karailiği, Museviliğin bir mezhebi olarak değil ayrı bir din olarak görme eğilimindedirler. Tüm bu yaklaşım biçimleri Litvanya Karaylarını farklı bir noktada tutmaktadır.

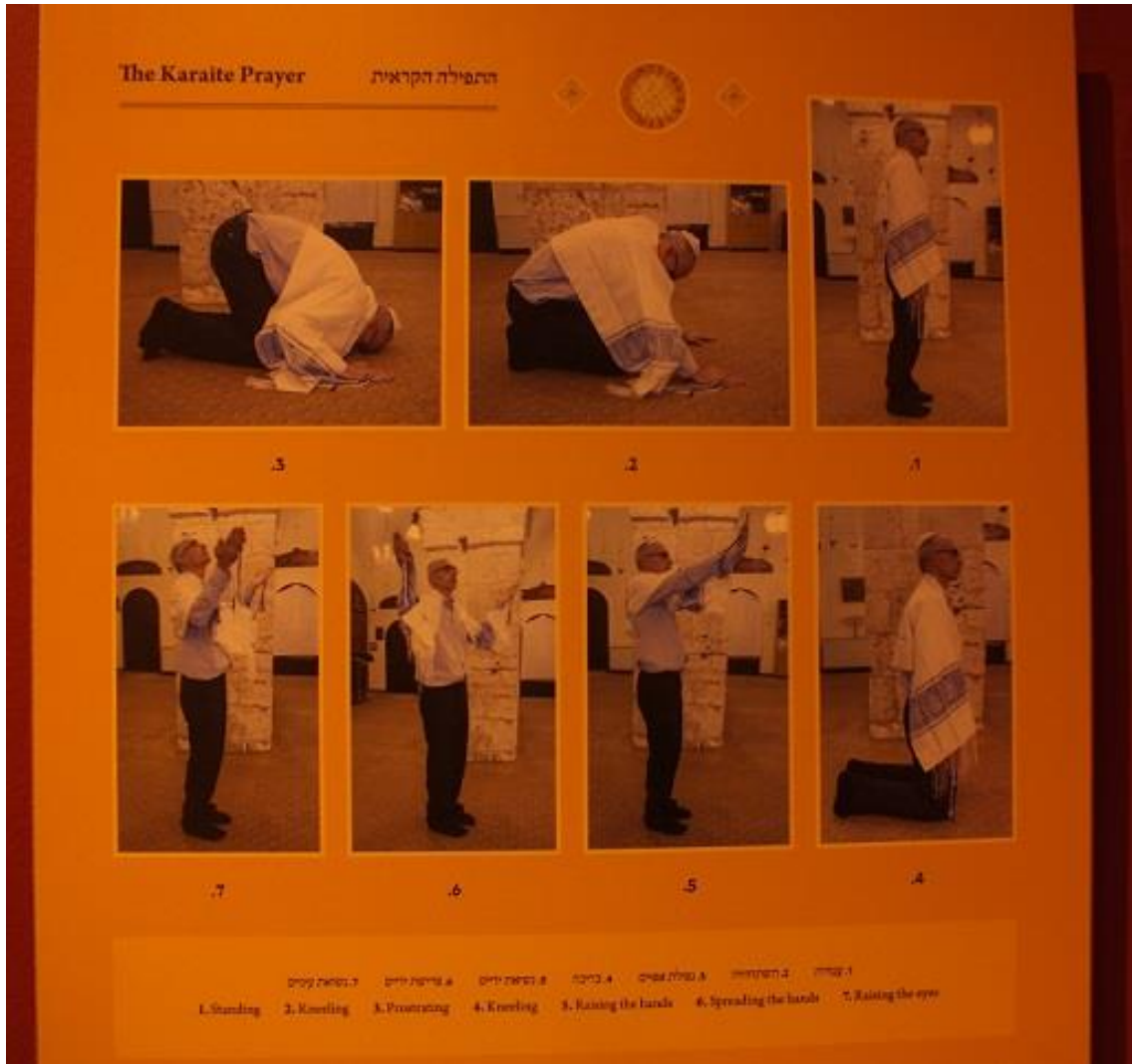
Yukarıda da söz edildiği üzere Litvanya Karayları, özellikle kendi amblemlerini, kimliklerinin bir belirtisi olarak ibadethanelerinde yüceltmektedirler. Her ne kadar Karailer ile rabbanî Yahudiler arasında süregelen kuramsal çatışmalar varlığını bugün de sürdürse de, Kudüs'te bulunan ve cemaatin çoğunluğunu İbrani kökenli Karailerin oluşturduğu Karai Sinagogu'nda temel Yahudi sembelleri kullanılmaktadır. Karailik mezhebi Museviliğin içinde bir inanç dizgesi olarak, Antik dönemlerden itibaren

Talmudcu Museviliğin geçirdiği tüm sosyal değişimlerin mekândaki görünümü, aynı biçimde Karailiğin ibadet mekânlarında da izlenmektedir

Karay ibadethanesi Musevilik dininin litürjik gereksinimleri karşılayabilmesi için bir sinagog yapısı ile aynı öğeleri taşımaktadır. Yapı, Tevrat'taki emirlere uyacak biçimde planlanmıştır. Litvanya'daki Karai ibadethanesinde, herhangi bir ruhban otoritesinin yansıdığı bir mekân bulunmamaktadır. İbadet edilen mekânda, içine girme yetkisinin özel olarak bir ruhbanaya verildiği alan bulunmamaktadır. Mekânın kullanımında işlevsel ve dinsel ayırım yalnızca ibadetlerdeki görevler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kadın ve erkekler arasında mekânın kullanım alanları da birbirinden farklılık gösterir ve buna bugün de uyulmaktadır.

Karayların, Türklüklerini korumak için gösterdikleri çaba gerçekten çok dikkat çekicidir. Karay Türkçesi ile yazılmış ve Türk dilinin başarılı bir örneği olan Tevrat, ibadetlerin Karay Türkçesi ile yapılmakta oluşu; bir parçası oldukları, Litvanya'nın ve Polonya'nın tarihlerine değerli katkılar yapmış olan bu toplumlara bizler açısından önemli bir laboratuvar haline getirmektedir. Bu nedenle de bu toplum, düşünce evrenimize ve dünyayı kavrayış biçimimize değerli katkılar sunmaktadır.

EK -2

KAYNAKLAR

- Ayberk, Bülent, "İstanbulu Musevi Türkler Karaylar ve Hasköy Karay Kenesasını", İç Mimar Dergisi, 2017,
- Alaskarova, Pari, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü: Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015
- Alan Brook, Kevin, *Hazar Türkleri Hazar Yahudileri 13. Kabile*, Nokta Kitap, İstanbul, Tarih belirtilmemiş
- Arseven Celal Esad, Mudejar, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul, 1950
- Arık Sabire, Polonya Topraklarında Yaşayan Karaylar (Karaim), Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010
- Altunay, Erhan, *Paganizm 1*, Hermes Yayınları, İstanbul, 2014
- Atabinen, Kara Şemsi Reşid Saffet, *Hazar Türkleri Avrupa Devleti (VI – XII Asır)*, İstanbul, 1934
- Çulha, Tülay, Seraya Şapşal'a Göre Karay Türkleri ve Karayca, Türk Dilleri Araştırmaları, İstanbul, 2002
- Çulha, Tülay, *Karaylar ve Karayca*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 2002
- De Lange, Nicholas, İletişim Atlası Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Yahudi Tarihi, C. 4., İletişim Yayınları, İstanbul, 1987
- Doğan, İsmail ve Kıvrıkdal, İlgı, Karaim Türkleri, Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Mudejar Üslubu, Cilt 2, 2008, İstanbul
- Eliade, Mircea, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017
- Erdil, Tuğba, *Postmodern Cephe Estetiğinde Barok Bir Yöntem Olarak Teatral Anlatım İlkeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 2014
- Galanti, Avram, *Türklük İncelemeleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005
- İsaacson Ben, *Dictionary of the Jewish Religion*, Bantam Books, United States, 1979
- İslam Ansiklopedisi, Karailik, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001
- Jamonaite, Akova, Litvanya Karay Türklerinin Etnik Turizm Potansiyelinin İncelenmesi, Turizm ve Araştırma Dergisi, C:5, İstanbul, 2016
- Katz, Dovid, *Lithuanian Jewish Culture*, BaltosLankos, 2010

Koestler, Arthur, *On Üçüncü Kabile – Orta Asya'nın Yahudi Türkleri*, Alfa Yayınları, 2015

Kuzgun Şaban, *Hazar ve Karay Türkleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015

Konopacki, Arthur, *Karaims On The Territory of the Commonwealth And The Polish Republic – A Historical Outline*, Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010

Kobeckaite Halina, *Karaims In Lithuania*, Statisko sDepartamentas, Vilnius, 1997

Kızılov, Mikhail, *Karaite Physicians at the Court of the Polish Kings: Ezra Ben Nisan (1595-1666) and Avraham Ben Yoshiyahu (1636-1687)* Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi, Bilecik, 2010

Lavrinovic, Diana, *Lithuanian Karaims' Hachan Mark Lavrinovicius's Contribution To The Studies And Survival Of The Karaim Language Trakai Dialect, Turks' History And Culture In Lithuania*, Vilnius University, Vilnius, 2014

Levi Bünyamin, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Karaileri*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2016

Lewis Bernard, 1641-1642 'de Bir Karayit'in Türkiye Seyahatnamesi, Vakıflar Ansiklopedisi Cilt 3, S. 97-106, 1956

Özel, M. Kerem, *Dini Mimaride Merkez Kavramı (Tapınma Mekanına 'Merkez' Kimliği Kazandıran Dini Öğeler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998

Sulimowicz, Anna, *On The Karaite Prayer House In Lutsk and Its Furnishings*, Oriental Studies And Arts, Contributions Dedicated to Professor Tadeusz Majda On His 85 th Birthday, Warszawa, 2015

Seraya Szapszal's Karaim Collection, Library Of National Museum Of Lithuania, 2003

Süleymanov, Seyyar, *Kırım Karayları*, Uludağ Üniversitesi Türk Devletleri ve Akraba Topulukları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2013

Süleymanov, Seyyar, *Günümüz Dünyasında Karailerin Dağılımı*, Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010

Toroskovaite, Dovile, "Formation Of Polish And Lithuanian Karaite Identity In The 19th – 20 th Centuries: Between Separation And Adaptation", Doctoral Dissertation, Klaipeda University, 2014

Toroskovaite, Dovile, 'Is There Only One Homeland? Forming The Image Of Troki (Trakai) And The Crimea In The Self Identity Of Karaites In The 19th – 20 th Century', *Turks' History And Culture In Lithuania*, Vilnius University, Vilnius, 2014

Türk Ansiklopedisi, Karay Türkleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, C:21, Ankara, 1971

Türk, Vahit, Süleyman'ın Meselleri Adlı Eserde Din Tabirleri, Turks' History and Culture In Lithuania, Vilnius University, Vilnius, 2014

Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010

Yılmaz, Salih, Karay Türklerinin İsrail'e Göç Serüveni: Sonun Başlangıcı, Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2010

Yücel Mualla Uydu, Türkler, Hazar Hakanlığı, Ed: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

Zeren, M.T, *İzmir'de Seferad Mimarisi ve Sinagogları*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2010

Zajackowski, Michal, *The Karait Kenesa in Trakai*, Vilnius 2009

Zajackowski, Michal, *Karaims On Military Service*, Lietuvos Nacionalinis Muziejus, Vilnius, 2000

URL - 1 'Son Museviler', Milliyet Gazetesi 19.06.2000

URL - 2 www.bibleserver.com/

URL - 3 'Karaim Culture In Trakai', www.mywanderlust.pl/karaim-culture-in-trakai

URL - 4 'Karaites' <http://www.encyclopediaofukraine.com/>